

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Hatay Ovakent Özbek Ağzında İsimden Fiil ve Fiilden Fiil Yapım Ekleri*

Suffixes to Make Verbs from Nouns and Verbs from Verbs in Hatay Ovakent Uzbek Dialect

DOI: 10.5281/zenodo.10445779

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
25.12.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
30.12.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2023

**Türk Dili ve
Edebiyatı
İncelemeleri
Dergisi**

Aslı BODUR
Araştırmacı
aslim.kor.95@gmail.com

ORCID ID
0000-0003-2149-5893

Öz

Her ölçünlü dil özel konuşma biçimleri olan bir bölgenin ağzına dayanır. Ağzlar toplumun sözlü kültürünü ve dilini yansıtmaktadır. Teknoloji çağının etkisi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve eğitim seviyesinin yükselmesinden kaynaklı olarak Anadolu ağzları yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu çalışmada Ovakent Özbek ağzında yapım ekleri incelendi. Ovakent'e yerleştirilen Özbekler hakkında kısa bilgi verildikten sonra bir yapım ekleriyle ilgili çalışmalara değinildi. Daha sonra derleme metinlerinden hareketle isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri tespit edildi ve sonuç bölümünde bu ekler tablo halinde gösterildi.

Türkçede yapım ekleri konusunda Türkologların farklı sınıflandırmaları olsa da bu ekler, isim ve fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan yeni anlamlı kelimeler türetirler. Ovakent Özbek ağzında kullanılan yapım eklerin Türkiye Türkçesi ve standart Özbek Türkçesi ile aynı kullanımına sahip yönleri ve farklılık gösteren yönleri de çalışmada tespit edilmiştir. Ovakent Özbek ağzında Kıpçak Türkçesinde kullanılan *-bi* olumsuzluk eki de görülür. Aynı zamanda yapılan incelemelerde yapım eklerinde kullanılan unsurların Standart Özbek Türkçesinde kullanılan eklerle değil Türkiye Türkçesinde kullanılan eklerle daha çok benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ovakent Özbek ağzı, ağız araştırmaları, yapım ekleri

Abstract

Every standard language is based on the dialect of a region with special speech styles. Dialects reflect the oral culture and language of the society. Anatolian dialects are in danger of extinction due to the influence of the technological age, the spread of mass media and the increase in the level of education. In this study, derivational suffixes in Ovakent Uzbek dialect were examined. After giving information about the Uzbeks settled in Ovakent, some studies on production annexes were mentioned. Later, based on the compilation texts, noun-to-verb and verb-to-verb suffixes were determined and these suffixes were shown in a table in the conclusion section.

Although Turkologists have different classifications regarding derivational suffixes in Turkish, these suffixes come to noun and verb roots and stems and derive new meaningful words from them. The aspects of the derivational suffixes used in Ovakent Uzbek dialect that have the same usage as Turkey Turkish and standard Uzbek Turkish, and their different aspects were also determined in the research. The negative suffix *-bi* used in Kipchak Turkish is also seen in Ovakent Uzbek dialect. At the same time, the examinations showed that the elements used in derivational suffixes are more similar to the suffixes used in Turkey Turkish than to the suffixes used in Standard Uzbek Turkish.

.Keywords: Ovakent Uzbek dialect, dialect research, derivational suffixes

GİRİŞ

* Bu yazı, "Ovakent Özbek Ağzında Fiil Morfolojisi" adlı yüksek lisans tezinde yer alan ilgili bölümün genişletilmiş hâlidir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Ovakent Beldesi Antakya-İskenderun karayolunun 22. Kilometresinde kurulmuştur. 1950'li yıllarda Amik ovasında kanallar açılıp kurutulunca bu bölgeler yerleşime açılmıştır. Bölgede yapılan iskân evlerine 1982 yılının Ağustos ayında Afgan Türklerinden, toplam 759 kişiden oluşan 172 göçmen Özbek aile geçici olarak yerleştirilmiştir. 172 hane olarak gelen Özbek asıllı bu göçmenler geçici olarak Kömürçukuru köyünde yaşayan köylüler için yapılmış evlere yerleştirilecek; daha sonra Reyhanlı ilçesine bağlı Konuk köyünde kendileri için yapılacak olan iskân evlerine nakledileceklerdi.

Göçmenler tarımla uğraşmadıkları için Reyhanlı ilçesi Konuk köyünde kendileri için yapılan evlere gitmek istememişlerdir. Çünkü göçmenler, geçici olarak iskân edildikleri yerde ticaretle uğraşmaya başlamışlardır. Geçici iskân edildikleri yerin konumu ulaşım açısından Reyhanlı'da yapılan evlere göre daha elverişli olduğu için yeni yapılan iskân evlerine gitmek istememişlerdir. Yetkililer göçmenlerin bu isteklerine olumlu cevap vermiştir. Sonuç olarak göçmenlerin geçici iskân edildikleri bölge genişletilerek göçmenler için yeni iskân evleri yapılmış ve göçmenlerin daimi oturmalarına izin verilmiştir. Daimi konutlar Ovakent içerisinde ve çevresinde boş olan arazilere inşa edilmiştir. Reyhanlı ilçesi Konuk köyünde kendileri için yapılan konutlara da Samsun ve Aydın'dan getirilen aileler yerleştirilmiştir.

Ovakent mahallesinin gerek ovada kurulmuş olması, gerekse evlerin iskân evleri olması nedeniyle- planlı yapılması ve alt yapısının tam olması nedeniyle belde, tipik bir köy görüntüsünde değil de, küçük bir kent görünümündedir. Bu nedenle beldeye Ovakent ismi verilmiştir (Göçmez, 2008: 36).

Hatay, tarihin farklı dönemlerinde çeşitli Türk boylarından göçlere ev sahipliği yapmıştır. Yakın zamanda ise Girit'ten, Balkanlardan, Trabzon'dan, Samsun'dan Muş'tan ve Yörük aşiretlerinden pek çok topluluk Hatay'a yerleşmiştir. Bu topluluklardan birisi de Özbeklerdir.

Ovakent'in Etnik Yapısı

Ovakent'te Özbekler ve yerli halk yaşamaktadır. Bölgeye yerleştirilen Özbekler farklı boylardan müteşekkildir. Bu boylar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

A- Özbekler

1- Parekendeler

a) Ferganacılar

b) Eşanlar

c) Türkmenler

d) Çağataylar

e) Meymeniler

f) Dürmenler

g) Lakaylar

h) Moğollar

1) Talkaniler

2- Kongratlar

a) Kavçınlar

b) Kavkalar

c) Tilmehmetler

d) Kara Kongrat

e) Ak Kongrat

f) Karakalpıklar

g) Cüz

h) Moğollar

1) Talkaniler

3- Tavçılar

a) Ayingerler

b) Cumaliler

c) Balıkçılar

d) Karacalar

e) Sakavlar

f) Bürkeler

g) Çoraklar

B- Yerli Halk

Kömürçukurulular (Göçmez, 2008: s. 44).

Problem Durumu

Ovakent Özbekleri ile ilgili sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışma Hatay ili Ovakent mahallesinde yaşayan Özbek Türklerinin dil özelliklerinden bir bölümü olan isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri ile ilgilidir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Yapım Ekleri

İnsanlar duygu ve düşüncelerini farklı biçimlerde ifade ederler. Bu ifade biçimlerinin en yaygın olanı dil ile ifade edilenidir. Her dilin kendine göre farklı kurallara sahiptir.

Türkçe, yapı bakımından sondan eklemeli bir dildir. Gerek yeni kavramlara karşılık yaparken, gerek sözcükleri başka sözcüklere bağlamak amacıyla ileriye doğru taşırken eklerden yararlanırız. Dilimiz, ekler bakımından oldukça zengindir (Üstünova, 2004: 174).

Yapım ekleri ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir. Türkçede kökler ile ekler arasındaki birleşme ölçüleri kurallı ve sistemli olduğu için adlara gelen ekler fiillere, fiillere gelen ekler adlara gelmez. Aralarında şekilce bazı benzerlikleri görülse bile, bunlar görevce ayrı sınıflarda yer alan eklerdir (Korkmaz, 2019: 110).

Başdaş'a göre (2011) mevcut tanım ve tasniflerin yanı sıra, işlev ve/veya diziliş düzeni bakımından kural dışında kalan, Gülsevin'in ifadesiyle "sıra dışı" gibi görülen eklerin varlığı, yeni ve farklı tasnif önerilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Viktor Grigoriyeviç Guzev (1990), Zikri Turan (2000), H. İbrahim Delice (2000) ve Gürer Gülsevin (2004) gibi araştırmacılar, eklerin yeniden tasnifi konusunda farklı öneriler sunmuşlardır.

Yapı bakımından eklemeli diller arasında yer alan Türkçe, sistemli bir ek düzenine sahiptir. Çuvaşçadaki olumsuz emir eki an hariç tutulursa, Türkçede kelime yapımı ve çekiminde her zaman son ekler kullanılır (Çuvaşçada emir kipinin olumsuzluğunda ön ek (an) kullanılmaktadır: *an kur "görme" an kursın "görmesin"* (Ercilasun vd. 2007: 1319). Bugünkü yazı sistemine göre soldan sağa doğru dizilen ekler arasında güçlü bir hiyerarşik düzen mevcuttur. Önce yapım ekleri, sonra çekim ekleri gelir (Başdaş, 2011: 1).

YÖNTEM

Araştırmada ilk önce Özbeklerin, Ovakent mahallesine yerleştirilmesi sürecinden bahsedilmiştir. Daha sonra yapım ekleriyle alan yazın taraması yapılarak kısaca bilgi verilmiştir. Bulgular bölümünde Ovakent Özbek ağzında tespit edilen isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri incelenmiş, sonuç bölümünde bu ekler tablo halinde gösterilmiştir.

BULGULAR

Ovakent Özbek ağzında, isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri Türkiye Türkçesi ve ölçünlü Özbek Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Ovakent Özbeklerinde tespit edilen yapım ekleri şunlardır:

1.1.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri

İsimden fiil yapım ekleri isim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir (Ergin, 2013: 179).

Derlenen metinlerde tespit edilen isimden fiil yapım ekleri ve örnekleri şunlardır:

1.1.1.1. + (A)l-

Bu ekin Türkçede +l- / + (A)l- / +(I)l- şekilleri de görülmektedir. Bu durumu *ince+l-*, *az+al-*, *yön+el-*, *tar+ıl-* "daralmak" örneklerinde görebiliriz.

Ünlü ile biten sıfatlardan "olma" bildiren türetmiş bir ektir, sayıları sınırlıdır (Korkmaz, 2019: 176).

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Standart Özbek Türkçesinde işlek olmayan bir ektir. *yön+äl-* “yönelmek”, *yoq+al-* “kaybolmak, ortadan kalkmak” bu ekin örneklerinden bazılarıdır (Coşkun, 2000: 59).

Ovakent ağzından derlenen metinlerde tek örneği tespit edilebilmiştir.

cógaldı “kayboldu” (9/35)

1.1.1.2. +IA-

Bu ek, Türkçenin her döneminde işlek olarak kullanılan bir isimden fiil yapım ekidir. Bu ek kalınlık-incelik uyumuna uyar.

+IA- eki, Eski Türkçeden bu yana bütün lehçelerde canlı ve çok işlek olan bir isimden fiil yapım ekidir. Tek veya çok heceli her türlü isim kök ve gövdeleriyle, sıfat, zarf vb. isim soylu sözlere gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir (Korkmaz, 2007: 116).

Bu ek, standart Özbek Türkçesinde +lä- biçimi bulunur. *iş+lä-* “işlemek”, *söz+lä-* kelimelerindeki kullanımı bu durumu örneklendirir (Coşkun, 2000: 62).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde işlek kullanılan bu ek Türkçesinde olduğu gibi +IA biçiminde kullanılır.

hazırlap “hazırlayıp” (2/65),

hatırlamıymen “hatırlamıyorum” (7/13),

kilitlebidim “kilitleyiverdim” (9/27),

bağışla “bağışla” (17/56),

usıklap “sıcaklayıp” (20/83).

däm nayıman “demliyorum, demlerim” (14/2). Örneğinde +IA- eki, ses benzeşmesi sonucu +na- biçimine dönüşmüştür.

1.1.1.3. +IAn-

Bu ek, Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır. Standart Özbek Türkçesinde ekin +lä- şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek, Ovakent Özbek ağzında Türkiye Türkçesindeki kullanımı gibi +IAn- şeklindedir.

+IA- ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz fiillerin bazıları -n- dönüşlülük ekiyle genişletilerek +IAn- biçiminde kaynaşmış ve birleşik ek oluşmuştur (Korkmaz, 2007: 119).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde işlek kullanılan bir ek olduğu tespit edilmiştir.

yaşlanıp “yaşlanıp” (2/34),

tirlenmiş “kirlenmiş”(5/184),

iylingen “evlenmiş” (7/3),

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

sinirlenip “sinirlenip” (11/11),

tâlaşlanıp “telaşlanıp” (20/48).

1.1.1.4. +lAş-

Bu ek +lA- isimden fiil yapma eki ile -ş- dönüşlülük veya işteşlik ekiyle kaynaşıp isimden fiil türeten bir +lAş- eki oluşmuştur. Bu ek, Standart Özbek Türkçesinde +läş- şeklinde kullanılmaktadır. Ek, Ovakent Özbek ağzında Türkçesindeki kullanımı gibi +lAş- şeklindedir.

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde ekin +leş- kullanımı tespit edilmiştir. İşlek kullanılmayan bir ektir.

karıpleşgen “bakıp yaklaşmış” (7/29),

paylaşırdı “paylaşırdı” (16/27),

caylaştırıp “yerleştirip” (19/79).

1.1.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiilden fiil yapım ekleri fiil kök ve gövdelerine getirilerek fiillerden fiil yapım ekleridir.

Fiil gövdeleri ya addan fiil ya da fiilden fiil türetme ekleriyle oluşturulmuş gövdelerdir. Bu gruptaki eklerin bir bölümü hemen her fiille gelebilecek işlekliktedir. Bir bölümü ise az işlektir. İçlerinde artık iyiden iyiye kullanımdan düşmüş ve varlığını ancak bazı fiillerde koruyabilmiş olanlar da vardır (Korkmaz, 2007: 123).

1.1.2.1. -Ar-, -Ir-

Bu ek, Türkçede genellikle ünsüzle biten bazı fiillerden sonra getirilir.

Türkçede eskiden beri canlı bir şekilde kullanılan oldurganlık ve ettirgenlik eklerinden biridir. Bu eklerin iki görevi vardır: Geçişsiz fiilleri geçişli yapmak ve geçişli fiilleri, işin bir başkasına yaptırıldığını gösteren geçişli fiiller durumuna getirmek. -r eki, Eski Türkiye Türkçesinde ekin ünlüsü daima yuvarlak olup, imlası son zamanlara kadar değişmeden devam ettirilmiştir. -r eki, bugün kök ünlüsüne yuvarlaklık- düzlük bakımından uymaktadır (Timurtaş, 2012: 117).

Bu ek, standart Özbek Türkçesinde -är- şeklinde kullanılmaktadır. Ettirgenlik ekidir. Ayrıca geçişsiz fiilleri geçişli yapar. İşlek olarak kullanılmayan bir ektir. Bu durumu *çiq-ar* “*çıkarmak*”, *it-är-itmek* örneklerinde görülebilir (Coşkun, 2000:65).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde Türkiye Türkçesindeki gibi -Ar-, biçimi kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Ovakent Özbek ağzında ekin -Ir- şekli de tespit edilmiştir.

kızartırsın “kızartırsın” (1/117),

geçirdik” geçirdik”(5/91),

çığartıp “çıkartıp” (8/122),

şasıriptı “şasırmış” (11/16),

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

geçirilgan “geçirilmiş” (19/172).

1.1.2.2. -bl-

Kıpçak Türkçesinde kullanılan *-bi* olumsuzluk ekinin Ovakent Özbeklerinde de kullanıldığı tespit edilmiştir.

vülbidi “ölmedi” (2/44),

kürinbıydı “görünmüyordu” (21/149).

1.1.2.3. -Dar-

-Dar- eki, Türk dilinin öteki kollarında olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de işlek olmayan, birkaç örnek verebilmiş bir ettirgenlik ekidir: *dönder- gönder* <DLT köndger-, göster- <*közger gibi (Korkmaz, 2007: 126).

Ek, Standart Özbek Türkçesinde ek *-tär-* şeklinde tek şekilli olarak kullanılmaktadır. Ek işlek olmayan bir ettirgenlik ekidir. *Tön- tär-* “çevirmek, döndürmek” bu ekin örneklerinden bazılarıdır (Coşkun, 2000: 70).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde de bu ekin işlek olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir. Ek, Türkiye Türkçesinde kullanımı gibi kalınlık- incelik uyumuna uymaktadır.

turdarbidi “durdurmuştu” (10/124),

Allah küstartmasın “Allah göstermesin” (19/23).

1.1.2.4. -Dir-/ -DUr-

İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan, ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz biçime girebilen *-Dir-/ -DUr-* eki, Türkiye Türkçesinde işlek eklerdendir. Ünsüz ile sonuçlanan geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “oldurma” ve “yaptırma” bildiren geçişli fiiller türetir (Korkmaz, 2007: 126). Bu durum *kal-dir-, in-dir-, dol-dur-, gül-dür-* örneklerinde de görülür.

Bu ek, standart Özbek Türkçesinde *-dir-, -tir-* şeklinde kullanılmaktadır. *Bil-dir-* “bildirmek”, *çaqır-tir-* “çağirtmak” bu ekin bazı örnekleridir (Coşkun, 2000: 66).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde ekin standart Özbek Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ünlü ve ünsüz uyuma uyarak kullanıldığı tespit edilmiştir. İşlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapım ekidir.

çektirdim “çektirdim” (1/43),

kaldırırısın” kaldırırısın” (1/118),

tiktirirdi “diktirirdi” (2/49),

kazdırıp “kazdırıp” (5/9),

vültürgicedi “öldürecekti” (5/38),

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

döndürdü “döndürdü” (5/67),

tölduramis “dolduramaz” (6/53),

diyiştiredi “değiştiriyor” (6/86),

çıkartırken “çıkartırken” (16/11),

caylaştırıp “yerleştirip” (19/79).

1.1.2.5. -kar-

Türkiye Türkçesinde, eski bir ek olan *-Gar-* ekinin başındaki *ğ/g* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar.

Standart Özbek Türkçesinde *-kär-* şeklinde geçişli fiiller yapan bir ektir. *Öt-kär-* “geçirmek”, *yet-kär-* “yetiştirmek” örneklerinde görülmektedir (Coşkun, 2000: 68).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde ekin *-kar-* şeklinde tespit edilen tek örneği aşağıdaki gibidir.

kutkardı “kurtardı” (10/67).

1.1.2.6. -l-

-(I)l-/ (U)l eki, Türkiye Türkçesinin kullanım alanı en geniş fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Bu ek hem çatı eki olma hem de özel anlamda yeni kelimeler türetme özelliğini taşır. Genellikle, ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden “olma” ya da “yapılma” bildiren edilgen fiiller türetir (Korkmaz, 2007: 127).

Standart Özbek Türkçesinde ek *-(i)l-* biçiminde kullanılmaktadır. Bu durumu *äyt-il-* “söylemek”, *et-il-* “edilmek” örneklerinde de görülmektedir (Coşkun, 2000: 68).

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde bu ekin düz ve yuvarlak kaynaştırma ünlüleriyle eklenmiş biçimleri tespit edilmiştir.

satılıptı “satılmış” (5/29),

kesildiler “kesildeler” (10/76),

ayrılğanga “ayrıldığına” (10/81),

geçirilgan “geçirilmiş” (19/172).

1.1.2.7. -mA-

Fiil kök ve gövdelerinden fiillerin olumsuz fiiller türeten bir ektir. Ovakent Özbeklerinde işlek kullanılan bir ektir.

kuymediken “bırakmıyormuş” (1/24),

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

kürsetmedim “ göstermediğim” (1/87),

bërmedi “vermedi” (1/90),

anlaşalmadım “ anlaşılmadım” (2/12).

1.1.2.8. -n-

Eklendiği fiile dönüşlülük ve edilgenlik anlamları katar.

Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra -n-, ünsüzüyle biten kelimelerden sonra araya birer bağlantı ünlüsü alarak gelen -n- eki, Türkçenin en eski dönemlerden beri kapsamlı kullanım özelliği taşıyan, işlek bir ektir (Korkmaz, 2007: 129).

Bu ek, standart Özbek Türkçesi ve Ovakent Özbek ağzında da işlek kullanılan bir ektir.

Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerdeki örnekler şunlardır:

tilenip “dilenip” (3/14),

nişanlandı “nişanlandı” (11/9),

sığındık “ sığındık” (17/56),

cavlanıp “ yağlanıp” (18/53),

tuzlangandan “ tuzladıktan” (18/20),

hazırlangandan “ hızırlandıktan” (18/ 21).

1.1.2.9. -set-

Başka çağdaş lehçelerde de görülen bu ekle ilgili farklı görüşler vardır.

Hacıeminoğlu'na göre Bang'ın *körset-* fiilinin *köster-* fiilinin metatezi olduğu görüşü yanlıştır. Çünkü Kırım Türkçesindeki *kirset-* “girdirmek”, *kiyset-* “giydirmek”, *minset-* “bindirmek”, *tiyset-* “dedirmek”, *tursat-* “ayağa kaldırmak” örnekler Bang'ın görüşüne göre açıklanamaz. Hacıeminoğlu'na göre *kir-* fiilinden -z ile yapılmış isim. Bu *kiriz-* isminden -e ile *kirize-* fiili türetilmiştir. Sonra da bu fiil tabanına -t- ettirgenlik eki getirilmiştir. Böylece *kir-i-z-e-t-* fiili elde edilmiştir. Önce orta hece düşmesi ile kelime *kirzet-* olmuş, daha sonra z sessi t'nin tesiriyle s olunca fiil de *kirset-* şeklini almıştır. İşte -*sat-* / -*set-* ekinin macerası budur (Hacıeminoğlu, 2016: 191).

Bu ek, standart Özbek Türkçesinde -*sät-* şeklinde kullanılmaktadır. İşlek olmayan bir ek olup *kör-sät* “göstermek” şeklinde tek örneğine rastlanmıştır (Coşkun, 2000: 69).

Ovakent Özbeklerinden derlene metinlerde de tek örneğine rastlanmıştır.

kürsatayın “göstereyim” (21/206).

1.1.2.10. -t-

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Türkçede bu ek hem düz hem de yuvarlak bağlayıcı ünlülerle kullanılır.

-*t*- eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir (Korkmaz, 2007: 134).

Standart Özbek Türkçesinde-(*i*)*t*- şeklinde kullanılmaktadır. -*çiri-t*- “çürütmek”, *änglä-t*- örneklerinde de görülmektedir (Coşkun, 2000: 70).

Ovakent Özbek ağzında ek Türkiye Türkçesindeki -*t*- şeklinde kullanılmaktadır. Ovakent Özbek ağzında derlenen bazı örnekler şunlardır:

kaynatırız “kaynatırız” (4/5),

taşitti “taşitti” (5/12),

çığartıp “ çıkartıp” (8/122),

işletmaptı “ işletmemiş” (14/33).

1.1.2.11. -(*I*)*ş*- / -(*U*)*ş*-

- (*I*)*ş*- / -(*U*)*ş*- eki, fiil kök ve gövdeleriyle isimden türemiş fiillere gelerek birbirinden farklı birkaç işlev yüklenmiş bir çatı ekidir. Çok işlek olan bu ekin asıl görevi fiilin özneye olan bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir (Korkmaz, 2007: 132).

Standart Özbek Türkçesinde ek- (*i*)*ş*- olarak sadece ince-dar ünlüsü olan /*i*/ bağlayıcı ünlüsü ile kullanılan işteşlik ekidir.

Ovakent Özbek ağzından derlenen metinlerde bu ek, Türkiye Türkçesindeki gibi kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır.

anlaşalmadım “anlaşılmadım” (2/12),

vuturuşup “birlikte oturmak” (2/55),

tôğuşturgıçidi “birleştiriyordu” (2/59),

diyiştiredi “değiştiriyor” (6/80),

buluştuk “ buluştuk” (9/46),

bulaşkandan “buluştuktan” (20/115).

Zarf-fiil ve sıfat-fiil ekleri, her ne kadar fiilleri isimleştirseler de eklendiği yer fiil olduğu için çalışmaya dâhil edilmiştir.

1.1.3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller cümlede gerçekleşen olayın gerçekleşme biçimini anlatır. Zarf-fiiller hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne sıfat fiil ekleri gibi nesne ifade ederler. Zarf-fiil ekleri şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hali karşılarlar (Ergin, 2013: 338).

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

1.1.3.1. -arak

Bu ek Batı Türkçesinde sonradan, Eski Anadolu Türkçesinde sonra, Osmanlıcada ortaya çıkmış yeni bir ektir. *-a*, *-e* zarf fiil eki ile *-rak*, *-rek* karşılaştırma ve büyütme ekinin birleşmesinden doğmuş olduğu düşünülebilir (Ergin, 2013: 341). Türkçede ek kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır.

Bu ek Standart Özbek Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Ovakent Özbek ağzında derlenen metinlerde ekin Türkiye Türkçesindeki kullanımında olan *-arak* ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kalınlık-incelik uyumuna uymamaktadır.

bularak “ bularak” (15/ 4),

harcayarak “ harcayarak” (15/17),

vularak “olarak” (15/ 76).

1.1.3.2. -dIktAn

Türkçede *-DUk* sıfat-fiil ekiyle *+DAn* ayrılma hal ekinin bir arada kullanılmasından oluşan *-dIktAn* eki; eklendiği fiillere “*-masından önce*, *-masından sonra*” ve “*-dığından dolayı*” anlamları katar (Bayraktar, 2018: 239-240).

Bu ek, standart Özbek Türkçesinde bulunmamaktadır. Ovakent Özbek ağzında ekin, *-dIktAn* şekli tespit edilmiştir ve ek işlek olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım Türkiye Türkçesinin Ovakent Özbek ağzına etkisini gösterir.

kızdıktan “ kızardıktan” (16/70),

kêldikten “geldikten” (18/19),

kıldıktan “yaptıktan” (18-19),

1.1.3.3. -gAndAn / -ğAndAn / -kAndAn / -anda

Eklendiği fiillere *-dığından* anlamını katan *-gAndAn* eki, *-GAN* sıfat-fiil eki ve *+DAn/ +DIn* ayrılma hâli ekinden oluşmuştur (Bayraktar, 2018: 226).

Ek, standart Özbek Türkçesinde *-gändä/-kändä/-qandä* ekleri kullanılmaktadır. Bu ek, *-dıği zaman*, *diği zaman*, *-diğinde*, *-diğında* anlamına gelir. *yet-gändä* “*geldiği zaman*”, *tek- kändä* “*değdiğinde*”, *qâq-gandä* “*kaktığında*” örneklerinde de görülür (Coşkun, 2000: 198).

Bu ekin Ovakent Özbek ağzında *-kAndAn* ve *-anda* şekilleri tespit edilmiştir.

vülgenden soñ “öldükten sonra” (2/18),

buğanda “ doğduğunda” (2/42),

barığandan “ vardığında” (5/60),

aytkandan “ söylediğinden” (5/70),

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

kitkenden “gittiğinden” (6/6),
teylegenden “attığından” (8/49),
açkandan “açtıktan” (8/139),
üylegenden “evlendikten” (12/3),
vüldiktan “öldükten” (16/9),
kesilgandan “kesildikten” (18/20),
tuzlangandan “tuzlandıktan” (18/20),
hazırlangandan “hazırlandıktan” (18/21),
bulaşkandan “bulaştıktan” (20/115),
kızargandan “kızardıktan” (21/90).

1.1.3.4. -inça /-unca/ -unça

Türkçede eskiden beri kullanılan bu zarf fiil ekinde bir hareket hali ifadesinden başka o hareket halinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi vardır (Ergin, 2013: 341). Türkçede bu ek kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır. *Kalk-inca, gid-ince, otur-unca, ört-ünce* örneklerinde de görülmektedir.

Standart Özbek Türkçesinde bu ek, *-günçä/ -künçä/ -gunçä* olarak kullanılır. Ek, Türkiye Türkçesine *-incaya kadar/ -inceye kadar/ -unceye kadar/ ünceye* kadar olarak aktarılır. *Yet-günçä “gelinceye kadar”, çıq-qunçä “çıkınca kadar”* kelimeleri, bu ekin kullanımını örneklendirir (Coşkun, 2000: 199).

Yukarıda bahsedilen ekler, Ovakent Özbek ağzından derlenen metinlerde *-unca/ -ginçe / -gunça / -kinça / -inga* biçiminde kullanılır.

olunca “olunca” (5/48),
kiginça “gelince” (19/45),
kuygunça “koyunca” (19/72),
pişkinça “pişince” (21/93).
pişinga “pişince” (21/76)

1.1.3.5. -iy

Bu ek, Eski Türkçedeki *-d* ekinin *d > y* değişmesine uğramış şeklidir ve canlılığını kaybetmiştir. *-y* eki, bazı tek heceli fiil köklerine kaynaşmış durumdadır ve pekiştirme işlevine sahiptir (Hacıeminoğlu, 1992: 124).

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Standart Özbek Özbek Türkçesinde bu ek, -ä, -y şeklinde kullanılır. Bu eklerle teşkil edilen zarf-fiiller, yalnız başlarına kullanılmazlar. Ya tekrar durumunda veya tasvir fiilleriyle birlikte kullanırlar. Ünsüzlerden sonra -ä zarf-fiil eki getirilir (Coşkun, 2000: 193).

Ovakent Özbek ağzında ekin -iy şeklinde kullanımı tespit edilmiştir. İşlek kullanılmayan bir ektir.

kiliybiredi “ geliveriyor” (6/54),

kityibiredi “gidiveriyor” (6/56).

1.1.3.6. - medeñ / -madan

Olumsuzluk ifade eden bir zarf fiil ekidir. Eski Türkçede ek *-madın, -medin* şeklinde idi. Batı Türkçesine de bu şekilde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun müddet böyle kullanıldıktan sonra bugünkü *-madan, -meden* şekline çevrilmiştir (Ergin, 2013: 342-343). Ek Türkçede kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır.

Türkiye Türkçesinde *-madan/-meden* ekine denk gelen bu ek, standart Özbek Türkçesinde *-mäsdän* olarak kullanılır. *qıl-mäsdän* “*yapmadan*”, *kör-mäsdän* “*görmeden*” örneklerinde de görülür (Coşkun, 2000: 200).

Bu ek, Türkçesindeki gibi kullanılır. Bununla birlikte aradaki fark *-medeñ* ekindeki damak ünsüzü /n/ Türkiye Türkçesinde diş sesi olarak kullanılır.

kêlmedeñ “gelmeden” (2/18),

körmedeñ “görmeden” (2/41),

durmadan “durmadan”(1/27).

1.1.3.7. -(I)p /-(U)p / -b

Bu ek, Türkiye Türkçesinde *-Ip/ -Up* şeklinde kullanılmaktadır. Türkçede işlek kullanılan zarf-fiil ekidir.

Standart Özbek Türkçesinde *-(i)b* şeklinde kullanılan bir ektir. Bu zarf-fiil eki işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Bu durum *qıl-ib* “*tamamlayıp*”, *kötär-ib* “*koyup*” örneklerinde de görülmektedir (Coşkun, 2000: 194).

Bu ek, Ovakent Özbeklerinden derlenen metinlerde Türkiye Türkçesindeki gibi kalınlık-incelik uyumuna uyar. Bununla birlikte Ovakent Özbek ağzında, Standart Özbek Türkçesindeki *-(i)b* biçimi de kullanılır. Ek, Ovakent Özbek ağzında işlek olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

bolup “olup” (2/32),

körüp “görüp” (2/33),

kécelep “geceleyip” (2/46),

hazırlap “hazırlayıp” (2/65),

barib “varıp” (5/106),

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

karep “ bakıp” (6/59),

gezip “ gezip” (7/51),

içmeyip “ içmeyip” (8/10),

toyup “ doyup” (8/ 18),

koyalap “ koyalayıp” (8/91),

çıgartıp “ çıkartıp” (8/122),

sorgulap “ sorgulayıp” (9/125),

kübayıp “ çağalıp” (18/ 53),

kuplap “ kilitkeyip” (19/ 160),

teylep ketipti “bırakıp gitmiş” (8/15),

Ovakent Özbek ağzında birkaç zarf-fiilin üst üste geldiği de görülür:

apasını kürüp alap alap kiledi “ablasını görüp alıp geliyor” (8/56).

1.1.4. Sıfat Fiil Ekleri

Sıfat fiiller nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarına belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak sıfat fiiller mâna bakımından isim soylu kelimeler arasına girer (Ergin, 2013: 333).

1.1.4.1. -dik

Bu ek, Türkçede *-Dik/-DUk* geçmiş zaman ifade eden ve çok kullanılan sıfat-fiil ekidir. *tam-dik, gel-dik, otur-duk, gör-dük* örneklerinde de görülmektedir (Ergin, 2013: 335).

Bu ek, Standart Özbek Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Ovakent Özbek ağzında ekin *-dik* şekli görülmektedir. Derlenen metinlerde ekin tek örneğine rastlanmıştır.

alıp kitadıkına “alıp gittiğine” (17/30).

1.1.4.2. -GAn , -ġAn

Geniş zaman ifade eden bu ek eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan sıfat fiil ekidir. Eski Türkçede *-ġan, -gen* şeklinde idi. Geniş zaman sıfat fiili yapmak için en çok bu ek kullanılır (Ergin, 2013: 334).

Ekin, standart Özbek Türkçesinde *-gän /-kän /-qan* şekilleri kullanılır. Bu ek geniş zaman ifade eder.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Ek, Ovakent Özbek ağzında, Eski Türkçedeki şekli ile kullanılır. Derlenen metinlerde işlek kullanılan bir sıfat-fiil ekidir.

barğan dağ suñ “vardıktan sonra” (2/9),

vülgendeñ soñ “öldükten sonra” (2/18),

tóyuğa kigen “toya giden” (2/21),

vülgen “ölen” (2/36),

sóygan “soyan” (2/65),

kıрмаğanlarga “kesmeyenlere” (2/65),

birgen “veren” (3/14),

alğan “alan” (3/33),

yapkan “yapan” (5/196),

kuymagan “koymayan” (17/48),

bağandan sóñ “aldıktan sonra” (18/8).

SONUÇ

Derleme ve incelemeler sonucunda, Ovakent Özbek ağzının standart Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile farklı ve ortak birçok yönü tespit edilmiştir. Bu tespitler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Türkiye Türkçesi	Standart Özbek Türkçesi	Ovakent Özbek Ağzı
+(A)l-/ +l-/ (I)l-	+äl-	+(A)l-
+lA-	+lä-	+lA-
+lAn-	+län-	+lAn-
+lAş-	+läş-	+lAş-

Tablo 1 Ovakent Özbek ağzında isimden fiil yapım ekleri

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

Türkiye Türkçesi	Standart Özbek Türkçesi	Ovakent Özbek Ağzı
-Ar-	-är-	-Ar-
		-bl-
-DAr-	-tär-	-Dar-
-DIr- / -DUr-	-dir- / -tir-	-DIr- / -DUr-
-Gar-	-kär-	-kar-
-(I)l- / -(U)l-	-(i)l-	-l-
-mA-	-mä-	-mA-
-n-	-n-	-n-
-sAt-	-sät-	-sat-
-t-	-(i)t-	-t-
-(I)ş / -(U)ş-	-(i)ş-	-(I)ş- / -(U)ş-

Tablo 2 Ovakent Özbek ağzında fiilden fiil yapım ekleri

Ovakent Özbek ağzında Kıpçak Türkçesi özelliği olan *-bl-* fiilden fiil yapım ekinin kullanıldığı görülür. Tablolara bakıldığında Ovakent Özbeklerinin, hem standart Özbek Türkçesinden hem de Türkiye Türkçesinde büyük oranda etkilendiği görülür. Bunun yanı sıra sınırlı sayıda fiilde de Antakya ağzının etkisi bulunmaktadır.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Araştırmanın verileri 2018-2019 yılları arasında derlendiğinden etik onayı alınmamıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

á a-e arası ünlü

ä a'ya yaklaşan e ünlüsü

å a-o arası ünlü

é e-i arası ünlü

ó o-u arası ünlü

ġ art damak tonlu ünsüzü

ħ nefesli h

ħ gırtlak h'si

ķ art damak tonsuz ünsüzü

ñ damak ünsüzü n

w çift dudak v'si

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 2 p. 124-140, Fall 2023

KAYNAKÇA

- Başdaş, Cahit (2011). Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler. *Seminerler/Muğla*.
- Bayraktar, Nesrin (2018). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Coşkun, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Delice, H. İbrahim (2000). "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, s. 221-235.
- Ergin, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları
- Göçmez, Ensar (2008). *Afganistan'dan Gelen Göçmen Özbekler'in Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları..
- Korkmaz, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara,
- Timurtaş, Faruk Kadri (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*, Ankara: Kapı Yayınları,
- Gülsevin, Gürer, (2004). "Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine" V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, s. 1267-1283, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Turan Zikri (2000). "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", *4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 25-29 Eylül 2000, Çeşme-İZMİR
- Üstünova, Kerime (2004). Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz. *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, s. 173-182.